

Botsende waarheden in de bios

Twee beladen films over de Armeense kwestie

In de eerste helft van 2017 kwamen in Nederland twee films uit over Oost-Anatolië tijdens de Eerste Wereldoorlog. *The Promise* is een venster tot de Armeense genocide. *The Ottoman Lieutenant* – met een hoofdrol voor niemand minder dan Michiel Huisman – is een liefdesverhaal tegen de achtergrond van de Ottomaanse inspanningen de Russen en rebellerende Armeniërs het hoofd te bieden. Gaat het hier om een aanklacht en een antwoord?

Het lijkt er inderdaad op dat de films verbonden zijn in hun rivaliserende verbeeldingen van de gebeurtenissen in Oost-Anatolië in 1915. Maar waar strijden ze dan over? Het wel of niet plaatsvinden van de Armeense genocide? Wat valt daarin te bevechten?

In zijn standaardwerk over moderne Turkse geschiedenis schrijft Erik-Jan Zürcher dat de deportaties en de dood van enorme aantallen Armeniërs, of het nu om mannen, vrouwen, ouderen of kinderen gaat, als feiten onbetwist zijn. De controverses centreren zich volgens hem rondom drie punten.

Het eerste betreft de militaire noodzaak van de operaties tegen de Armenen. Ontkenners van de genocide leggen de nadruk op het Armeense verraad en de samenwerking met aanvallende Rusland. Dit noodzaakte het Ottomaanse leger stappen te ondernemen tegen een gevaar van binnenuit. Tegenstanders laten zien dat de reactie op Armeense rebellie extreem was, en niet alleen opstandige regio's betrof. Het tweede punt van discussie draait om de schattingen van het aantal doden, die uiteenlopen van circa tweehonderdduizend tot twee miljoen slachtoffers. Tot slot wordt er getwist over de intentie: kun je spreken van doelbewuste acties die de grote aantallen doden onder de Armeense bevolking tot gevolg had, en was het daarmee een genocide?¹ Hoewel beide films over dezelfde gebeurtenis gaan, staan compleet verschillende controverses centraal.

Gebroken belofte

The Promise komt langzaam op gang, maar sleept je uiteindelijk toch mee in de handel en wandel van Mikael (Oscar Isaac), de Armeense hoofdpersoon, die vanuit het kleine Siroun naar Constantinopel/Istanboel (beide films gebruiken een andere naam) reist om medicijnen te studeren. Hij belooft zichzelf aan een dorpsgenote en ontvangt als bruidsschat het geld dat nodig is om zijn studie te kunnen betalen. Eenmaal in Istanboel ontmoet hij kunstenares Ana (Charlotte Le Bon), die hem al snel aan zijn belofte doet twijfelen. Terry George (de regisseur van *Hotel Rwanda*) leidt de kijker vanaf dat moment langs de verschillende verschrikkingen die de Armenen in 1915 hebben moeten doorstaan om te laten zien dat die gecoördineerd zijn door regering en leger. Je volgt Mikael, die met de massale arrestaties van intellectuelen in de hoofdstad Istanboel gedeporteerd wordt naar het oosten, om daar aan het spoor te werken. Na zijn ontsnapping zie je de rest van het Armeense drama als het ware door zijn ogen: Armenen die in veewagons vervoerd worden; lange rijen strompelende Armeense dorpingen die hun weg door het landschap zoeken; Mikael vindt zijn dorp uitgemoord terug en hij trekt met vluchtende dorpingen ten strijde tijdens het beroemde verzet ►

Lex Flooren is docent geschiedenis.

Erik-Jan Zürcher, *Turkije. Een moderne geschiedenis* (Amsterdam University Press, Amsterdam 2014), 142-147.

Scène uit *The Promise*.

van Musa Dag (Mozesberg), waar de Armenen succesvol de Ottomanen van het lijf hielden tot ze ontzet werden door de Fransen.

De Ottomaanse regering, zo laat de film zien, heeft een doelbewuste politiek van deportatie en vernietiging gevoerd, en beschouwde het Armeense volk als een 'tumor' in het Ottomaanse lichaam, aldus de omstreden dr. Nazim Bey in *The Promise*. De connectie tussen de Ottomaanse staat en de moord op Armenen wordt het meest letterlijk verfilmd in de scène waarin AP-verslaggever Chris Myers (Christian Bale) een rokend dorp in rijdt en foto's neemt van mannen die zijn opgehangen. Op hun borst hangt een bord dat in het Ottomaans uitlegt dat dit vonnis hun is opgelegd door de Ottomaanse regering.

Scène uit *The Promise*.
Rechts: Scène uit *The Ottoman Lieutenant*.

Richtingloosheid

Van de verschrikkingen in *The Promise* valt in *The Ottoman Lieutenant* slechts een vage echo te ontwaren. De film is bijkans nog langzamer dan *The Promise*, en het blijft lastig het doel of de hoofdlijn te vatten. Diezelfde richtingloosheid lijkt de hoofdpersonen ook te bevangen, als ze in een hopeloze driehoeks-verhouding terechtkomen.

Het verhaal start met de ontmoeting tussen Lillie (Hera Hilmar) en de idealistische en vrome dokter Jude (Josh Hartnett). In de hoop iets van betekenis te kunnen doen in deze wereld reist Lillie hem achterna richting het Oost-Anatolische Van, waar Jude werkt in het ziekenhuis van een missiepost. Eenmaal in het Ottomaanse Rijk wordt Lillie begeleid door de blauwogige Turk Ismail (Michiel Huisman) – je kunt een vrouw die onbekend is met de weg deze barre tocht naar Van immers niet onbegeleid laten maken. Desondanks worden Lillie en Ismail overvallen. Ze weten levend weg te komen, maar al hun goederen voor de missiepost raken verloren aan de bandieten. Aangekomen in Van zien ze dat hun goederen door nota bene dezelfde bende weer te koop worden aangeboden aan Jude – het zijn Armenen die de bergen afstruinen en roven om met het geld hun opstand te bekostigen.

Waar Jude een steeds twijfelachtiger rol op zich neemt door Armeense rebellen te steunen en het leven van de mensen in de missiepost in gevaar te brengen (door wapens op te slaan), wordt Ismail's rol steeds sympathieker. Hij wint Lillie's liefde, blijkt een integere man én hij vecht voor veiligheid in de regio: eerst tegen Armeense rebellen, dan tegen de oprukkende Russen. Echter niets blijkt de Russische stoomwals te kunnen stoppen.

De verteller in de persoon van Lillie legt uit hoe het onheil langzaam Van nadert: 'Ons dorp lag direct in het pad van het Russische Leger. Sommige Armeense rebellen sloten zich aan bij de Russen om de Ottomanen te bevechten. In onze buurt werden Armeense mannen uit hun huizen gehaald om ingelijfd te worden in het Ottomaanse leger, terwijl Armeense ouderen, vrouwen en kinderen werden samengedreven.' Vanaf dat moment zien we ook dat Ottomaanse soldaten Armenen meenemen, en deze 'honden' lukraak afschieten.

Als Ismail ingrijpt en de, sjofeler geklede, bleker en naarder uitziende, soldaten aanspreekt weet hij de Armenen te redden, maar zelf moet hij het met de dood bekopen.

Standplaatsgebondenheid

De verhaallijnen in beide producties verraden met een de standpunten die ten aanzien van de controverses worden ingenomen. *The Ottoman Lieutenant* verbeeldt de strijd tegen de Russen en de ontrouw van de Armenen. De aura van nobele strijdvaardigheid die de Armenen in *The Promise* lijkt te omhullen, heeft in *The Ottoman Lieutenant* plaatsgemaakt voor een air van onbetrouwbare eerloosheid enerzijds en willoze hulpeloosheid anderzijds. De focus in de film, als we het onderscheid van Zürcher aanhouden, ligt op het verbeelden van de onduidelijke oorlogssituatie, de onmacht van de Ottomanen in eigen huis en de noodzaak tot een verdedigend antwoord te

komen op de Armeense dreiging waarvan onschuldige Armenen helaas het kind van de rekening worden. De eerste controversie dus. In *The Promise* wordt met alle macht stelling genomen in de derde controversie. De gangen van Mikael, en in de andere verhaallijn van reporter Chris, worden bepaald door genocidale handelingen die de ijkpunten vormen voor de ontvouwing van het verhaal. *The Promise* stelt: er is genocide op de Armenen gepleegd, er was intentie, het was doelbewust; vergeet het niet.

Meer nog dan de films misschien werpt het productieproces licht op de intenties van de filmmakers. Volgens de crew van *The Promise* is *The Ottoman Lieutenant* een (Turks) politiek gemotiveerd antwoord op *The Promise*. De laatste is volledig gefinancierd (honderd miljoen dollar) door Kirk Kerkorian, een Armeens-Amerikaanse miljardair die in 2015, het jaar voor de première, op achtennegentigjarige leeftijd overleed. Volgens de makers moet de film discussie oproepen, hedendaags onrecht aan de kaak stellen en het vergeten leed van de Armenen onder de aandacht brengen. Jonathan Helfgot (van Open Road Films) zegt in een interview met Reuters dat de film is gemaakt om bewustzijn te kweken, en aandacht te vragen voor de kwestie, niet zozeer om geld te verdienen. Volgens hem is er in de weken na de release meer aandacht voor de kwestie geweest dan in de honderd jaar na het drama.² De website van *The Promise* onderstreept de ideologische boodschap van de filmmakers door flink wat ruimte te wijden aan sociaal activisme, zie de tab *Social Impact*, waar je leert over genocide, de Armeense genocide en hoe men vandaag de dag een standpunt kan innemen tegen genocide.³

Waar leden van het productieteam van *The Promise* graag de pers te woord staan, blijft het stil uit het kamp van *The Ottoman Lieutenant*. De officiële website is zo leeg als die van *The Promise* vol is. Het is dus moeilijk te achterhalen wat het verhaal achter deze film is. Volgens een interview met een producer van

The Promise zou niemand minder dan Bilal Erdogan, zoon van de Turkse president Recep Tayyip Erdogan, een hand hebben in de financiering van deze Turks-Amerikaanse productie.⁴

Bekijk de sites, niet de films

Hoewel er een sterrencast is ingehuurd en het onderwerp zeer veel potentie heeft, prijzen critici beide films – met recht – niet de hemel in. Er is dan ook miljoenenverlies geleden. Hoewel je als docent beter zelf kunt besluiten wat je van de films vindt – en of ze geschikt zijn voor behandeling in de klas (ik denk dat ze er alleen al te langzaam voor zijn) –, is het misschien interessanter de sites te bekijken. Niet alleen de officiële sites, maar ook bijvoorbeeld de Facebook-pagina's, de discussies op bijvoorbeeld Moviemeter en een enkele *review*, vormen een mooi vertrekpunt voor een oefening over standplaatsgebondenheid, over de keuze van bronnen, de focus in een verhaal en de interpretatie van het verleden. Op het web zie je dat het gevecht uit 1915 niet gestreden is.

Toen *The Promise* in december 2016 zou uitkomen, maakte Paladin, distributeur van *The Ottoman Lieutenant*, bekend dat ze dezelfde maand in de spotlights zou verschijnen. De release van *The Promise* werd echter naar april 2017 verschoven, waarna ook de release van *The Ottoman Lieutenant* naar maart 2017 werd geduwd. Toeval? Of slechts uren na de première van *The Promise* zouden tienduizenden extreem lage beoordelingen (1,0) op IMDb geplaatst zijn. Toeval? Op verschillende fora lees je over 'de verschrikkelijke Turk' en 'de leugenachtige Armeense geschiedvervalsing'.

Al met al leveren de films dus wel interessante stof op voor de historicus en de geschiedenisdocent. De aannames die men doet op internet en de standpunten van de verschillende partijen tonen dat historisch besef, geschiedenisonderwijs en het leren en historisch redeneren blijvende relevantie hebben in het duiden van hedendaagse fenomenen. ■

² Artikel van Reuters via tiny.cc/K6RAAA.

³ www.thepromise.movie.

⁴ Artikel in Hollywood Reporter via bit.ly/2q1bgNZ.

Discussies over de film *The Ottoman Lieutenant* op Facebook. Boven: Scène uit *The Ottoman Lieutenant*.